

İnsanın manevi mahiyetini bir sistem içinde, risalelerden de destek alarak tarif etmeniz mümkün mü acaba? Nefis nedir? Kalp, aklın kendisi midir? Düşünen kalp ise dimağın görevi nedir? Vicdan hakkında bilgi verir misiniz?

İnsanın mahiyeti genel hatları ile iki kısımdan müteşekkildir. Bunlar zahiri ve batini duygulardır.

Havass-ı hamse-i zahirî: Göz, kulak, burun, doku, dil olmak üzere beş duyudan oluşur. Bu duyuların her birisi bir aleme açılan pencere gibidir. İnsan bu pencereler ile o alemleri seyreder.

Göz penceresi ile alem-i mubsrat denilen görüntü alemini seyreder. Kulak penceresi ile alem-i mesmuat denilen sesler alamini işitir ve o alemde istifade eder. Burun ile alem-i şemmeye, yani kokular alemine açılır vs...

Havass-ı hamse-i bâtına: Akıl, kalp, ruh, vicdan, latife olmak üzere beş iç duyudan oluşur. Bu duyular da tıpkı zahiri duyular gibi manevi ve gaybi alemlere açılan birer pencere hükmündedirler.

Ruh: Ruh irade sıfatının hakim olduğu emir aleminden gelen bir komut ve emirdir veya bir kanundur. Bu emir ve kanuna da kudret sıfatı harici bir vücut ve ceset vererek onu somut ve görünür hale getirmiştir. Aynı zamanda başına da şuur takarak hem harici vücudu olan hem de başında şuurunu olan bir kanun olmuştur. Faraza emir aleminden olan yer çekimi kanununa Allah kudreti ile bir ceset giydirse, inayeti ile de bir şuur verse idi, o da bir insan olurdu. Ya da insanın ceset ve şuurunu alsa, ruh bir soyut kanun oluverirdi. Onun için Üstad Hazretleri ruh ile soyut kanunları kardeş olarak vasıflandırmıştır.

İnsan mahiyetinin aslı ve esası ruhtur. Ruh bütün hasse ve duyguların efendisi ve yaşam kaynağıdır. Ceset ruh ile kaim olup ruha tabidir. Ruhsuz ceset olamaz, ama cesetsiz ruh olabilir. Ruh basittir, bölünmez, parçalanmaz, eskimez, pörsümez, ölmez, dağılmaz, yaşlanmaz, ceset ise sayılan vasıfların tam aksidir.

Kalp: İnsan mahiyetinin merkezinde yerleşmiş karar verme veya vermeme vazifesini gören akıl ve vicdan gibi kanallar ile beslenen bir latifedir. Akıl dış alemde gelen verileri kalbe gönderir. **Vicdan ise** insanın fıtratına derç edilmiş doğuştan gelen hakikat miyarıdır. Vicdan, bir nevi insanın iç aleminin mizanlarını kalbe gönderen bir iç kanaldır. Bu iki kanaldan gelen veriler ve malumatlar kalp denilen latifede depolanır ve kalp bu verilere göre gelişir ve şekillenir. Kalp hayatta

yolunu bu veriler ışığında seçer ve ona göre yaşar. Bu yüzden **kalp** insan mahiyetinin en önemli merkezi, en yön verici karar mekanizmasıdır.

Üstad Hazretleri bu manayı şöyle özetliyor:

"İhtar: Kalbden maksat, sanevberî (çam kozalağı) gibi bir et parçası değildir. Ancak, bir lâtife-i Rabbaniyedir ki, mazhar-ı hissiyatı vicdan, mâkes-i efkârı dimağdır."(1)

Yani kalbin bir fiziki, bir de manevi yüzü vardır. Fiziki yüzü tıbbın alanına girer, manevi yüzü ise dinin sahasıdır. Üstad'ın izah ettiği kalp manevi kalptir. Beyin ile akıl arasında da benzer bir ilişki vardır. Beyin fiziki bir organdır, akıl ise soyut ve manevi latifedir. Tabii aralarında bizim anlamakta zorluk çektiğimiz ince ve latif bir ilişki bulunabilir.

Vicdan: Vicdan ise insanın fitratına derç edilmiş olan doğuştan gelen hakikatlerin bir miyarıdır. Vicdan bir nevi insanın iç aleminin mizanlarını kalbe gönderen bir iç kanaldır. Bu iki kanaldan gelen veriler ve malumatlar kalp denilen latifede depolanır ve kalp bu verilere göre gelişir ve şekillenir. Vicdan, hak ve hakikatlerin hissedilmesini sağlayan ve insana ihtar eden bir mekanizmadır. Vicdan, manevi alemlerin esası ve haritası konumundadır. Hakikatlerin uçlarının temerküz ettiği cami bir aynadır. Hem ahlaki değerlerin hem de doğruluğun ana üssü gibidir. İnsan yanılabilir vicdan yanılmaz.

Ruh ile vicdan aynı şey değildir. Lakin lazımiyet noktasından vicdan ruha muhtaç ve onun bir cüzü gibidir. Ruh sadece vicdanın değil, diğer bütün manevi duygu ve latifelerin efendisi ve esası hükmündedir. Bu noktadan bakacak olursak vicdan, ruhun bir aleti bir vasıtası denilebilir. Diğer duyguların ruh temelli olması onun mümeyyiz vasfını yok etmez.

Mesela, kalp de ruh temelli bir duygudur ama işlev ve vazifesi yine ruh temelli olan akıldan farklıdır. Öyle ise vicdanın unsurları olan bir şey ruhun da havassı ve duygusu olabilir. Mesela irade vicdana unsur iken, ruha havastır.

Latife: İnsanın manevi ve latif duygularının genel adıdır. Bir nevi cihaz tabirinin zıddı gibidir. İnsanın mahiyetini bildiği bilmediği ne kadar manevi duyguları varsa bunların ortak ve genel adıdır diyebiliriz. Kalp, ruh, vicdan, bunlara örnek olarak verilebilir.

Latife kelimesi daha çok insanlığın yaşadığı ve duyduğu ama daha tam keşfedemediği duyguların genel bir ifade şeklidir. Var olup da ismi ve şekli bilinmeyen duygular da denilebilir.

İnsanın maddi cesedinin bir haritası olduğu gibi, maneviyatını da bir ceset olarak tahayyül edersek, onun da manevi bir haritası vardır. Bu maddi harita ile manevi harita arasında birebir bir eşleşme yapmak zor ise de, ehemmiyet açısından bir eşleşme yapanlar da vardır..

Mesela, önem ve işlev açısından maddi cesette **kalp** ne ise, manevi cesette de **kalp** ona denk gelir. Keza, önem açısından **beynin** maddi cesetteki yeri ne ise, **aklın** da manevi ceset için yeri odur.

Bu yüzden akıl ve kalp gibi manevi cihazları, beyin ve et parçası olan yüreğe nispet etmişlerdir. Nasıl, **beyin ve yürek**, maddi cesedin en önemli azaları ve sultanları ise, **akıl ve kalp** de manevi cesedin sultanları mesabesinde.

Temsil bakımından, manevi, kalbi ve maddi cesedi, yürek temsil eder. Aklı da beyin temsil eder. Aralarında böyle manevi bir irtibat olduğu gibi, belki bizim, idrakinden aciz olduğumuz ince, maddi bir bağ da olabilir.

Akıl ise, manevi cesedin en önemli ve büyük cihazıdır. Bütün his ve duygulara rehberlik eden bir latifedir. Doğru ile yanlışlığı akıl meleğimiz ile temyiz ederiz.

Kuvve-i Akliye İsharatü'l İ'caz da şu şekilde tarif ediliyor:

"Ve keza, kuvve-i akliyenin tefrit mertebesi gabâvettir ki, hiçbir şeyden haberi olmaz. İfrat mertebesi cerbezedir ki, hakkı bâtil, bâtili hak suretinde gösterecek kadar aldatıcı bir zekâyâ malik olur. Vasat mertebesi ise hikmettir ki, hakkı hak bilir, imtisal eder; bâtili bâtil bilir, içtinap eder."(2)

Aklın üç mertebesinden ikisi batıl birisi haktır. Batıl olanlar aklın **ifrat** ve **tefrit** makamları; hak olan ise **vasat** makamıdır. İfrat makamı cerbeze, tefrit makamı gabavettir. Vasat makamı ise hikmettir. **Hikmet**, hakkı hak batılı batıl bilmektir ve aklın en kemal derecesidir. Tefekkür ve münazara aklın en büyük inkişaf vasıtasıdır. Bu sebeple aklımızın inkişaf etmesini istiyor isek sürekli münazara ve tefekkürde bulunmalıyız. Okumak, araştırmak, dinlemek de insan aklının inkişaf edip gelişmesinde önemli birer araçlardır.

İnsan mahiyetinde, doğru bilgiye ulaşmakta, araç ve vasıta olarak üç ana unsur üç kutup vardır. Bunlar: Akıl, kalp ve duyular (beş duyu)dır. Bunlar, bilgiye ulaşmak açısından çok önem arz ederler. İnsanlık ve İslam düşünce tarihinde bu konu, yani doğru bilgiye ulaşmakta akıl, kalp ve beş duyu tek başına yeterli midir değil midir konusu en hararetli tartışmalara sahne olmuştur.

Bütün düşünce ekolleri bu üç unsur olan akıl, kalp ve duyular etrafında

şekillenmiştir. Her birini salt olarak, yani tek başına yeterli gören ekoller de çıkmıştır. Mesela, empiristler, sadece duyum, yani beş duyu ve tecrübeden başka hiçbir şeyle doğruya ulaşamaz, diyerek akıl ve kalp araçlarını kabul etmemişlerdir. Akıl ve kalp ancak duyum ve tecrübe ile beslenir, diyerek salt duyumculuğu bilgi kaynağı olarak görürler.

Rasyonalist akım da doğru bilgi kaynağı olarak sadece akılı görür, diğerlerini ya kabul etmez ya da tabi olarak değerlendirirler.

Kalbi esas alan mistisizm ise sadece kalbi ve kalbin mahsulu olan ilhamı doğru bilgi kaynağı kabul eder.

Bu bölünmüşlük ve birbirlerini inkar ihtasızlıktan ileri geliyor. Hepsi bir hakikatın ucunu ve kırıntılarını mesleklerinde görmüşler. Ama hak ve hakikat sadece benim gördüğüm demesi, çıkmazı netice veriyor. Bu noktada hakikatı bütünü ile kuşatıp ihata ile idrak eden ve gösteren vahiydir. **Vahiy**, kainatı ve içindeki hakikatları eksiksiz ve bütünüyle gösteren tek bilgi kaynağıdır. Diğer bilgi kaynağı diye gösterilen unsurlar, yani akıl, kalp ve duyumlar ise vahiyi anlamak ve gösterdiği usul ile kainat kitabını okumakta kudsi araç ve vasıtalar. Vahiy olmadan, onlar; onlar olmadan vahiy bir şey ifade etmez.

Vahyin ihtasına girmeyen yüksek akıl ve keskin kalp sahiplerinin ne durumda oldukları ortadadır. **"Akılı olmayanın dini olmaz."** diyen Peygamber Efendimizin (asv) ifadesi de ikinci önermeyi doğrular mahiyettedir. Yani araçlar olmadan insan vahye muhatap olamaz. Şayet akıl, kalp ve duyumlar, deney ve tahkikat, ya da sezgi neticesinde yakaladıkları manalar vahiy teyid edip, uyum içinde ise o makbuldür. Burada esas ve mihenk vahiydir. Yani Dindir. Akıl, ilham ve deney ise ona tabidir.

Nefis ve onun bir şubesi olan enenin merkezi, yeri de mi kalptir?

Ene farazi ve vehmi bir sahiplik duygusudur. Yani hakikatte olmadığı halde var gibi düşünülen bir sahiplenme bir kabullenme duygusudur. Mesela, insanın ailesine benim ailem demesi evine benim evim demesi, vücut ve azalarına benim vücudum ve benim azalarım demesi buna örnek olarak verilebilir. İşte buradaki **"benim"** ifadesi enedir. Halbuki hakikat noktasından ne aile, ne ev, ne vücut ve ne de azalar insanın değildir; hepsinin gerçek sahibi Allah'tır.

Allah insana bu sahiplenme duygusunu, mutlak isim ve sıfatlarını kavratmak ve kıyas yapmak için vermiştir. Yani insandaki cüzi ilim, cüzi kudret, cüzi irade, cüzi sahiplenme duygularının hepsi Allah'ın isim ve sıfatına açılan bir pencere gibidir. İnsan bu pencere ile Allah'ın isim ve sıfatlarını kavrar.

Mesela, der; *"ben cüzi kudretimle şu evi yaptım, Allah ise sonsuz kudreti ile kainat evini yapıp yarattı; ben cüzi ilmim ile şu kadar şeyleri bilirim, Allah ise sonsuz ilmi ile her şeyi bilir her şeye muttalidir"*vs... İnsan sahip olduğu bu cüzi ve farazi hatlar ile

kıyas yaparak Allah'ın sonsuz isim ve sıfatlarını idrak eder. Şayet bu sahiplenme duygusu olmasa idi, insan bu kıyası yapmayacağı için Allah'ın o sonsuz sıfatlarını idrak edemeyecekti.

Nefis, insan mahiyetinde maddi , cismani ve hayvani yönü temsil eden ve nurani ve latif duyguların terakki ve tekemmülünde rakip olan bir cihazdır. İnsanın nebati ve hayvani bütün istek ve arzularını cem eden bir terimdir, diyebiliriz nefse. Kesif ve cismani olduğu için Allah'ın isim ve sıfatlarının tamamının anlaşılmasında önemli bir miyardır. İnsan bu kesif nefsi ıslah ve terbiye ile nurani ve latif bir surete çevrilebilir. İşte nefsin mertebeleri bu ıslah ve terbiye sürecinin aşamalarından ibarettir. Şehvet ve öfke nefis kapsamında en önemli iki hissiyattır.

Yani özetle nefis kesif ve cismani bir cihaz iken ene vehmi ve itibari bir olgudur. Ene denilen farazi hattın kesif olan nefsin bir yerinde ve köşesinde olması pek makul olmaz. Belki ene vazife ve maksat bakımından nefisle aynı amaca hizmet ediyor olabilir, ama iş mekan ve madde noktasına gelirse durum farklılık arz eder. Yani vehmi olan bir şeye mekan izafe etmek doğru olmaz.

Dipnotlar:

(1) bk. [İşaratü'l-İ'caz, Bakara Suresi, 7. Ayet Tefsiri](#)

(2) bk. [İşârâtü'l-İ'câz, Fâtiha Sûresi](#)